

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXV

Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Hüseyin ATAY (Dekan)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Doç. Dr. Beyza BİLGİN

Doç. Dr. Günay TÜMER

Doç. Dr. Rami AYAS

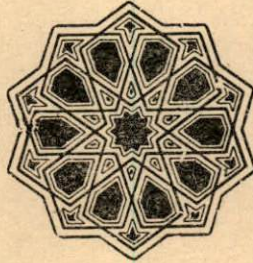
Makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXV

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Medreselerin Islahatı</i>	1
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Kesir ve Tefsiri</i>	45
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Yunus Emre'nin Felsefesi</i>	71
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Aşk'ın Terbiyede Rolü</i>	95
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>The Ethics of Self-Realization With a Special Reference to Al-Fârâbi</i>	129
Zafer İslâm HAN, <i>Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Te- siri, Çeviren: Mehmet AYDIN</i>	139
Macit FAHRÎ, <i>İslâm'da Allahın Varlığının Geleneksel Kanıtları, Çeviren: Mehmet DAĞ</i>	153
Mustafa FAYDA, <i>Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi Veya Uşûr</i> .	169
Doç. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI, <i>Mesih ve Mehdi İnancı Üze- rine</i>	179
E. TOFTBEK, <i>Kısa Dürzi İlmihâli, Çeviren: Ethem Ruhi FIĞ- LALI</i>	215
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Gi- rişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu</i>	221
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>Dini ve Hukûkî Açından Bağışlama Üzerine Bir Sohbet</i>	229
Salahattin EN-NÂHÎ: <i>Çağdaş Mevzu Hukuklara ve İslam Huku- kuna Göre Telif Hakkı, Çeviren Abdülkadir ŞENER</i>	237
Ninian SMART, <i>Tarih Öncesine Ait Dinlerle İkel Dinler, Çeviren: Günay TÜMER</i>	297
Doç. Dr. Ahmet UĞUR, <i>Şükri-i Bitlisi ve Selim-Nâmesi</i>	325
Dr. Mehmet BAYRAKTAR, <i>İbn Al-Arabî'de Oluş ve Varoluşsal Çeşitlenme</i>	349

Dr. Mehmet BAYRAKTAR, <i>İbn Arabi'de "Varlığın Birliği"nin Onto-Lengustik Analizi</i>	359
Georges VAJDA, <i>Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah) Meselesi Çeviren: Sabri HİZMETLİ</i>	369
Yahyâ ibn 'Ali Yahyâ el-MÜNECCİM, <i>Kitâbu'n-Nağam Çevirenler: Ruhi KALENDER-Necati AVCI</i>	395
Prof. Dr. M. HAMİDULLAH, <i>Müslüman'ın Batı Aleminde ve Memleketine Dönüşünde Karşılaştığı Problemler Çev: Dr. Münir KOŞTAŞ</i>	419
Alber HAUTIN, <i>Hıristiyanlığın Kısa Tarihi. Çev: Dr. Abdurrahman KÜÇÜK</i>	437
Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, <i>Eş'arî'nin Hayatı</i>	457
Abdus-semi EL-MISRÎ, <i>İslâm'da Ticaret Âdâbı. Çev: Ramazan ŞİMŞEK</i>	477
TANITMALAR	
Ass. Münir ATALAR, <i>Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası</i>	485

TARİH ÖNCESİNE AİT DİNLERLE İLKEİ DİNLER*

Yazan: Ninian SMART

Çeviren: Doç.Dr.Günay TÜMER

Bazen bir kimsenin teknoloji yönünden "ilkel" çağdaş kabile cemiyetlerinde nelerin vuku'bulduğunu düşünmesiyle insan dininin en eski şekillerini anlayabileceği akla gelir. Geçen terim**, çağdaş kabile dinlerinin eksiklik ve basitliğini ima ettiğinden dolayı herhalde isabetsizdir. Bu durumu ifade etmez. Bununla beraber, hayatını devam ettirmek için yiyecek toplama ve diğer ilkel tekniklere başvuran kabile cemiyetleri vardır ya da yakın geçmişte vardı. Hayat tarzları tarih öncesi insanıninkine benzediği için, çağdaş "ilkeller"ın hayatını düşünerek tarih öncesindeki devirlerde olagelmekte bulunanın ne olduğunu sezmeğe çalışmak tuhaf değildir. Bu, iki din tipini bir arada incelemek için bir sebeptir. Başka bir sebep daha vardır:

Eski Yakın Doğu, Çin, Hindistan vb.deki tarihî dinler, haklarında yazılı kaynaklar bulunduğu için tarihtir. Mevcut yazılı kaynaklar, kısmen yazının icadı sonucundadır. Çünkü okur yazar kültürler, zihni bilgi mükâfatına ulaşırlar; tarihî dinlerin, kabileye ait ve okur yazarlık öncesi dinlerdekinden genellikle inanca ait derinlikte daha çok bir gelişme gösterdiği gerçektir.

Bu, dinleri doktrinleri hasebiyle kabul etmeye yönelen, uzak eski zamanların doktrinsiz inançlarıyla çağdaş kabile cemiyetlerinininkini eşit tutmayı kolay bulan modern insanlar, özellikle batılılar için bir sebeptir. Bu davranış, bazı yönlerde yanlış yola yöneltmekteyse de, bütün bütün sebepsiz de değildir. Önceki cümlede kullanılan "inançlar" kelimesi anlamlıdır. Birçok insanlar için bir din, kişinin ona bağlı olabileceği ya da olmayabileceği bir inanış sistemidir. Bununla beraber, tarih öncesi insanı ya da çağdaş ilkel için din, şuurlu seçiştten çok, geleneğin bayağı varlığının yapısından bir bölümdür.

* Bu yazı, Ninian Smart'ın "The Religious Experience of Mankind" (İnsan oğlunun Dinî Tecrübesi) adlı kitabının 1971 baskısının 45-79. sahifelerinden çevirilmiştir.

** İlkel terimi. (Çev.)

En eski insanların dinini spekülâtif nazariyelerin dışında tartışmak imkânsızdır. Tarih öncesi devrine ait dinin delili yok denecek kadar azdır ve belki insan nev'indeki dinî duygunun köklerinin kesin bir açıklanışı hiç olmayacaktır. Sosyal durumla insan tabiatının çok kere önceki evrimlere bağlanması açıklayışı gibi tahminler, meselâ evrim nazariyesi, bazı din inceleyicilerine dinde aşağıdakilerden yukarıdakilere doğru bir devre teselsülü bulunduğunu telkin etmektedir. Çok muhtemeldir ki, insan dininin asıl kökleri hiçbir zaman açıkça bilinemeyecektir. Bununla beraber, biz, çeşitli büyük nazariyeleri gözden geçirerek bazı görüşler kazanabiliriz ve bunları anlamak için bizim, şimdiki ve yakın geçmişteki okur yazarlık öncesi kavimlerin kâinat tasavvurlarını bilmemiz lâzımdır.

İLKEL ÂLEM

İlkel ve tarih öncesine ait toplulukların her ikisi de yiyecek istih-sali, yani teşkilâtlanmış tarıma tercihen, bilhassa yiyecek toplamakla yaşarlar. Eski devirlerden beri avlanma, balık tutma ve yabani mey-veleri toplama, insanlara yiyeceklerini sağlamaktadır. Tarih öncesi insanları M.Ö. 10 000 ile 3 000 arasındaki Neolitik Devre'nin aşağı yukarı sonlarına kadar hayvanları evcilleştirme ya da tarım uygulamasına baş-lamadılar. Böylece insan zekâsının yiyecek elde etmeyi düzene sokması "*homo sapiens*" ya da "aklını kullanabilen insanlar"ın tahminimize göre aşağı yukarı yüz bin yıl önce (fakat *homo habilis* "gelişmemiş insan" aşağı yukarı iki milyon yıl önce) var olmasından uzun zaman sonra olagelir. Bugün dünyada hâlâ Neolitik Öncesindeki tarımlaşmamışlarla aynı seviyede yiyecek toplayıcısı olarak yaşayan kabîle toplulukları bulun-maktadır: Kalahari dağlıları* ve Avustralya yerlileri böyle topluluklar arasındadır. Onların hayat modelleri, beşer tarih öncesinin büyük bir bölümü müddetince ilkel insan tarafından takip edilen hayat tarzı gibi bir şey olmalı diye düşünebiliriz. Modern ilkel, teknoloji yönünden tarih öncesi insanın bir hatırlatıcısı olsa da, biz, modern ilkelin bir kültürü bulunup şüphesiz Neandertal insanın** yaşadığı devreden beri geniş za-man bölümlerinde gelişmiş ve değişmiş olduğunu unutmamalıyız. Yazılı kaynak bulunmaması ve arkeolojik delil azlığı dolayısıyla bu hususta hemen hemen hiçbir şey bilemiyoruz. Ayrıca şimdiki ilkeller son birkaç asırda teknoloji yönünden ilerlemiş kültürlerle temasa gelmiş ve hayat

* Güney Afrika avcı göçebeleri. (Çev.)

** Neandertal insan, kaba taş devrinde yaşamış olup Orta Avrupa'da iskeleti bulunan bir ilkel insan ırkı. (Çev.)

tarzlarını değiştirmeye başlamışlardır. Meselâ Eskimolar şimdi okuyarak ve yazarak eğitim görmektedirler: onlar, modern bilgiler öğreniyor ve geleneklere göre işleri olan balık tutma ve avlanmayı bırakıycılar.

Sonraki sahifelerde ilkel dünya tasavvurundan bazı tipik şekiller seçeceğiz. Tabii ki çeşitli kültürlerin yüzlercesi burada geniş "ilkel" başlığı altında gösterilip bunlar epeyce birbirinden ayrı olduğundan bu, seçici için gereklidir. Göçebe Avustralya yerlilerinin sert ve çetin yaşama tarzlarıyla balıkçılığa ek olarak bitek topraklar meydana getiren daha çok barışçı ve yerleşik Güney Pasifik Adaları yerlilerinin hayatları farklıdır; Amerika'lı vahşi yerlilerin karışık kültürleriyle Merkezî Afrika'lı pigmelerin cangıl hayatı birbirini tutmaz; Eskimo'nun soğuk beyaz çevresi Hottento'lunun içinde oturduğu tropikal kırmızı manzarasına zıttır; Japon Amurları ve Tierra del Fuego'lular, Güney Sudan'daki Nuer'liler ya da Bengal Körfezindeki Andaman Adaları yerlilerinden çok ayrı çevrelerde yaşarlar. Bununla beraber ve belki şaşırtıcı olarak, bu ayrı kültürlerde, beşer tarihi içinde dinî ve majik düşüncelerin cihanşümüllüğünün delili olarak görülebilecek bazı tekrarlanan misâller vardır.

MANA

İlkel insanlar, kendilerinin çok büyük sayıda görünmez kuvvetler tarafından kuşatıldığını tasavvur ederler. Antropologların bir Güney Okyanus Adası deyimi iktibas ederek "mana" dedikleri, ruhlar ve tanrılar için, şahsiyeti olmayan kuvvetten bu kuvvet sınıfı, böyle birçok kültürlerde en yüksek bir derecede Yüce Tanrı da ihtiva etmektedir. İlkelin dünyası canlıdır, meskündür, görünmezlerle doldurulmuştur. Ancak realitenin bu çeşit dinî ve majik tasavvurunun kâinatın manevi ve maddi yönleri arasında keskin bir tefrik yaptığını düşünmek doğru olmaz. Bunlar; basit, fakat karışık bir dokuyu içinden çıkılmaz surette birbirine karıştırmışlardır.

Mana, bilhassa kuvvetli, tesirli ya da toplum yönünden önemli şeyler ve şahıslarda bulunan, sessizce ve görünmeden idare eden saklı ya da gizli bir kuvvettir. Mana, etkili ve görünmeyen, onu öldürebilmesi kadar faydası için çok şey yapmaya da elverişli olan elektrik gücüne sahip bilgisiz bir kimse tasavvuruna benzer. Nitekim bir kimse ya da söz için etkililikte elektrikeyete haiz olmadan söz edilir; bu bakımdan mana, dikkat çekici bir mahiyete sahip insanlara ve olaylara isnat edilir. O, kabîle başkanında, önemli cins hayvanlar, bitkiler ve kayalarda bulunur. O, bir şahıstan bir maddeye nakledilebilir: bir oka bahşedilmiş olabilir.

Mana, ruhani ve majik arasında yüzen bir kavramdır. Mana, sınırları içinde, insanların menfaati için yapılmış olabilir ve ilkel toplulukta bir majik uygulamalar tekniği böyle bir işlem çevresinde gelişir. Mana ile ifade edilen kutsal, majik kuvvet, cımlu ve olumsuz bir şekilde kullanılabilir. Mana bahşedilmiş şeyler, avcının okları gibi, insanların arzularını elde etmeye çalışmalarında etkililik kazanmış olabilir. Muskalar gibi mana bahşedilmiş şeylerin kullanılışı, insana kötü kuvvetler ve ruhların tehlikeli hücumlarından korunma imkânını verir. Mana'lama işlemi yapılabilininceye kadar o, dinden çok büyü ile ilgili idi. Bu bakımdan bazı bilgiler, dinin büyüden olageldiğine inanmaktadırlar. Bir kimse, onların ilkel topluluklar hakkındaki bu kanaatını kabul etmek zorunda değildir ve gerçekte "ileri" dinlerde bile büyü ile din birbirine karışmış durumdadır.

Bunu anlamının iki yolu vardır. Birincisi, kabile topluluklarında din, bu toplulukların kültürünün tabii bölümüdür. Böyle bir topluluğun bir üyesi, bir dine ait olup olmamada seçebildiğinden daha fazlasını seçebilemez; söz gelişi bir Algonquin olur ya da olmaz. Batılı insanların bugün yaptığı gibi (din, sanki tamamen "şahsi" bir iş, meslekî ve sosyal hayatla ilgisi olmayan, özel hayat için bir konudur) kutsalla kutsal olmayan arasında dinle hayat ötesi arasında bir ayrılık yoktur. Din, ilkel insanın hayatında, başka her şeyle karışmıştır. O bütün çevresini idare etme usulü ve bâki kalma teknikleriyle birbirine karışmıştır. Göze görünmeyen kuvvetlerin majik idaresi de onun bâki kalma tekniğinin bölümü olanıdan beri büyü, ister istemez ilkelin dîai ile birleşti.

İlkel dinde dinle büyüün birbirine niçin karıştığını kavrayışın diğer yolu şudur ki bir gözle görünmez kuvvet olarak mana, kutsalı sezmeyle yakından ilgisi bulunan deliller taşır. Alman din tarih ve felsefecisi Rudolf Otto, "Idea of the Holy" (Kutsal Düşüncesi) de (Almanya'da 1917 de basıldı) bizim "numinous" tecrübe -kutsal, korku verici ya da tabiat üstü ile karşılaştırıldığında korku, huşu, sır ve cazibe duygusu gibi insanların tecrübesi- dediğimiz şeyin dindeki önemine işaret etti. Otto, "ruh" -numina, kutsal korularda ve diğer yerlerde kutsal bir anlamla ikamet etti- anlamına gelen Lâtince'deki "numen"den türettiği bir kelime olan numinous'u dinî tecrübenin esas elemanı olarak telâkki etti. O, numinous tecrübeyi çeşitli yönlerden tarif etti:

"En anlaşılmaz ibadetin durgun bir haleti ruhiyesiyle aklı istilâ ederek ara sıra hafif bir akıntı gibi süpürüp geçer. O, sanki heyecanla titreyen ve yankılanan ruhun daha değişmez ve tükenmez vaziyeti içinde devam eder... O, spazm ve ihtilaçla birden ruhun derinliklerinde

patlayabilir ya da en tuhaf galeyanlara götürebilir... O, onun vahşi ve şeytani şekillerine sahip olup biraz daha dehşetli korku ve ürpertiye daldırabilir. O, onun kaba ve vahşi geçmişlerine, ilk tezahürlerine sahip olup tekrar güzel, temiz ve parlak bir şey içinde gelişebilir. Nenin ve kimin şahsiyetinde insanın susmuş, titretilmiş ve dilsiz teslimiyeti bulunabilir? Anlatılmayan ve bütün yaratıkların üstünde bir sırın varlığında¹."

Numineus, daha sonra, korku vericiden çok yüksek ve kutsala kadar sıralanabilen gözle görünmez varlıkların bir tecrübesidir. İlkel insana dair göze görünmez kuvvetlerin şahsiyeti olabilir ya da olmayabilir. Bazı bilginler, ilkel dinin temelini şahsiyeti olmayan bir dinamizm -dinamizm, herhangi bir şeyde bulunup şahsiyeti olmayan tabiat üstü bir kuvvete inanıştır- olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Diğerleri, animizmi -animizm, daha şahsiyetlendirilmiş olup bilhassa ağaçlar, ateş ocakları gibi tabii şeylerde bulunan ruhlara inanıştır- başta kabul etmektedirler. Bununla beraber, bir kimse diğerini reddetmek için bir görüş üzerinde ısrar etmek zorunda değildir. Mana, dinamik şekilde bir sıvıda da iş görebilir; ya da beşerî ya da tabiat üstü varlıkların bir şahsiyeti bulunan mahiyeti olabilir. Gerçekten, dinî duygu, tabii surette majik korku ve ümitlerden yüksek tapınma ve teslimiyete kadar tıpkı bir tayf ihtiva eder, böylece ilkel dünya tasavvuru, bir şahsiyeti bulunmayan dinamik enerjilerden tanılara ve bazen yüksek bir Tanrı'ya kadar bir tüm kuvvetler dizisi ihtiva eder.

Bu kuvvetler dizisi, bir özel grubun dinî kavramlarına bakarak açıklanabilir.

AINU DİNİ

Aınular, Japonya'nın kuzeyinde Pasifik Okyanus'undaki Hokkaido, Sakhalin ve Kurile Adalarında yaşayan, son zamana kadar teknik olarak ilkel kalan yerli halktır. Gelenek olarak onlar, yiyecek biriktirerek, Som Balığı tutarak, geyik ve ayı avlayarak ve çilek, kiraz gibi tanelileri, yenilebilen bitkileri toplayarak geçimlerini sağlarlar. Ancak XIX. Asrın sonlarında onlar, bölgeleri Japon kolonilerince işgal edildikten ve yabancı yiyecek ormanları azaldığından beri tarıma başlamış bulunmaktadırlar. Aınular, Japonlarca geyik ve ayı avlamak ya da Som Balığı tutmaktan alakonuldular. Bununla beraber, modern şartlar onlara sert kaideler kabul ettirmişse de, eski hayat tarzlarının diğer birçok âdetleri gibi, avın daima önemli ve değişmez bir bölümü olan dinî

1 2. Baskı, John W. Harvey tarafından çevrilmiştir (New York, 1950), s. 12-13.

âyin ve merasimlerini icra etmeye devam ettiler (bu gibi insanların mutsuzluğunun çok defa bir sebebi, "ilerleme"nin çok yüksek karşılıkla satın alınmış olması görünüyor).

Ramat

Amular arasındaki üç önemli dinî kavram *ramat*, *kamui* ve *inau*'dur -"ruh-enerji", "Tanrı" ve "sunak"- . Birincisi, *mana*'ya benzer bir şeye işaret eder. O, bir şeyin içini tamamen dolduran ve yok olmayan, diye kabul edilir. Amu Dini hakkındaki bilgimiz için Amu dinî âyin-merasimleri ve yaşayışma dair kayıtları klâsik bir kaynak olan Neil Gordon Munro şöyle yazdı:

"(Ramat hakkında) Wordsworth'un mısralarındakinden daha güzel ifadeli tarif bulamadım:

Bir hareket ve bir ruh ki sevkeder
Bütün düşünenleri bütün düşüncelerin bütün hedeflerine,
Ve bütün eşyayı baştan başa dolaşır.

Maddeler, yandığı ya da bozulduğunda *ramat* onları bırakır. Yaşayan şeyler -insanlar, hayvanlar, ağaçlar ve bitkiler- öldüğü zaman *ramat*, onları bırakıp başka yere gider, fakat ölmez. Bu açıklamaya göre, ölü ile beraber gömülen silâhlar ve kaplar çok kere bozulmaları sonucu onların *ramat*'i ölüye arkadaşlık eder²."

Kamui

Kamui, *ramat*'larının öğretmesiyle etki yapan iyi ya da kötü tanrılar ve ruhlara işaret eder *Inau*, özel bir çeşit değnek ile farklı modellere göre bağlanıp düzenlenmiş yongalara işaret eder: bu değnekler, tanrılar için kutsal sunaklara yararlar ve Amu dinî âyin ve merasimlerinde büyük bir rol oynarlar.

Munro, Amu tanrılarını ve ruhlarını, aşağıdaki şekilde sınıflandırdı. Birincisi, uzak ve geleneksel *kamui*'ler. Onlar, gök tanrılarını ihtiva eder; "Göğün Sahibi" olan Kando-koro Kamui onlardan biri olup Amu ülkesini yaratmak için bir diğerini, Moşiri-kara Kamui'yi vekil etmiştir. Kısmen uzaklıklarından dolayı, bu ilk yüksek tanrılar grubu, genel olarak, pek çok dinî âyin merasim meşguliyeti gerektirmez. Bununla beraber, onlara *pase-kamui* ya da "önemli tanrılar" denilir ve özellikle tazime lâyük kabul edilir. Otoriteler onların arasında ayrı bir yüksek

2 Munro, *Ainu Creed and Cult*, neşr. B.Z.Seligman (Londra 1962, New York 1963), s. 8.

Varlık bulunup bulunmamasında fikir birliği yapamamaktaysalar da bir Yüce Tanrı birçok ilkel dinî inanışlarda yer bulmaktadır.

İkincisi, tanınmış ve kolay bulunur tanrılar olup Anular, onları itimada lâıyk ve muntazam hareketli olarak düşünürler. Bunlar arasında başkan Şiramba Kamui "Dünyayı Tutup Düşürmeyen" yer tanrısıdır ki onun ruh-enerjisi (*ramat*) insan cinsi için yararlı ağaçlar, otlar ve diğer bitkilere şekil verip canlandırır. Yine Kamui Fuçi "Yüksek Kadın Ata" önemlidir ki ölü ruhlarına hükmeder ve onun ruh-enerjisi sönmesine hiç müsaade olunmaması gereken ocak ateşinde kendini gösterir.

Bir üçüncü sınıf *Kamui*, ikinci sınıfın daha önemli kamui'sini kuşatır: bunlar, evi koruyan kapıcı gibi yardımcı ruhlardır.

Dördüncüsü, hayvani şekilli ruhlar, yani hayvan şeklinde farzedilen ruhlar. Bütün hayvanlar, ruh-enerjisine sahiptir, ancak sadece bazıları ilâhîdir. Meselâ ayılar ve tilkiler böyle kabul edilir ve onlar, *kamui* olarak mucizevi bir şekilde insan tarzında rol yaparlar. Bazısı iyidir, insan yiyen ayılar gibi diğer bazıları da kötüdür.

Beşincisi, ruh-yardımcılarıdır ki dördüncü sınıfın *kamui*'leri olan bazı hayvanların kafataslarının için doldurup belirlendirirler.

Altıncısı, kötü niyetli ruhlardır ki -korular, bataklıklar, dar ve derin dereler, nehrin hızlı akan yerleri ve insanlar için tehlikeli diğer bu gibi yerler- vahşi yerlere sık sık uğrarlar.

Yedincisi, kötü hastalık ve salgın hastalık ruhları.

Son olarak, ifade edilemez dehşet *kamui*'leri vardır. Meselâ belli bir tırtıl cinsi bu dehşeti uyandırır.

Bu listeden ruhdar dizisinin epeyce önemli ve misâlli olduğu görülebilmektedir. Ayrıca Anu dünyasına iyi ve kötü, yükseltilmiş ve önemsiz gizli kuvvetlerce tamamen hükmedildiği anlaşılmaktadır.

Anu dinî âyia ve merasimi, kutsal kuvvet, *ramat* ya da ruh-enerji ile doldurulmuş *inau* üzerinde merkezleşir. Çünkü onlar, cadı ağaçtan hasıl olmuşlardır; yeri temsil eden ruh Şiramba Kamui'nin hayat veren kuvvetiyle doludurlar. Bu kutsal kuvvet vasıtasıyla tanrılara tapınılabılır ve onlar hoşnut edilebilir, atalara lâıykiyle saygı gösterilebilir. Böylece Anu Dini'nin âyin ve merasim derinliği anlaşılır ve onun kutsal enerjisi ile ruhî kuvvetler düşüncelerini birleştirdiği görülür.

Anu Dini'nin sosyal derinliği, karışık (yakın akraba arasında) evlenme kuralları ihtiva eder; ancak başka yerde önemli olarak kabul edi-

leni yani totemciliği ihtiva etmez. Totemcilik bazı bilginler tarafından dinin evriminde kesin olarak kabul edilmişse de -kısaca onu inceleyeceğiz- Ainu örneği ve diğer ilkel kabîleler gösteriyor ki totemcilik dinin kökünün genel bir açıklanışında güçlkle işe yaramıştır.

YÜCE TANRI

Ainu geleneğinde en yüksek derecede bir Yüce Tanrı bulunup bulunmadığı şüphelidir. Bununla beraber, bu düşünce diğer ilkel kabîleler tarafından gerçekten iyice tutuldu. Hepsini olmasa da Afrika'nın yerli kültürlerinin çoğunda hükmeden ya da daha aşağı derecedeki ruhlara ve tanrılara şekil veren bir yüksek Ruh inancı vardır. O, tabii kuvvetleri idare eder, yüksekte durur, izah edilemez; ruhları, insanları ve her şeyi yaratır. Ainu'da açıklanan ikinci ruh sınıfı gibi daha aşağı ruhlar ve tanrılar daha samimi ve yakın olsa da, birçok Afrika'lı için böyle bir Tanrı vardır ve ibadet ile duada bütün bütün ihmal edilmez.

Bu şekilde ilâhî varlıklar ve kutsal kuvvetlerle dolu -gökten olmayarak göğün ta yüksekliklerinde- dünyaya hükmeden bir yüce Varlık çeşidi vardır. Afrika dışındaki birçok ilkel kabîleler arasında buna benzer bir inanış beyan edilir.

Bu, tanınmış Father Wilhelm Schmidt ("The Origin of the Idea of God" da, ilk baskısı 1912'de) gibi bazı bilginleri insan varlığının zuhurunda bir ilkel tek tanrıcılığı postülat olarak ele almaya yöneltti: tek tanrıcılık, daha sonra çok tanrıcı inanışlarla kaplandı ve bununla beraber, ilkel insanların dinlerinde itibar gören bir şekilde korundu. Bu, "daha geri kalmış" dini "daha yüksek" dinle eşit tutmaya ve tek tanrıcılığı hepsinin en yüksek gelişmesi olarak kabul etmeye meyilli, evrim nazariyesinin etkisi altında kalmış kimselerin alışılmış durumlarıyla bir çelişki teşkil eder. Evrim nazariyesi, bunun için, çok tanrıcılığa, tek tanrıcılıktan önce olduğunu ve belki de animizm ve dinamizmde tamamiyle daha eski geçmişlere sahip bulunduğunu ifade eder. Böyle bir Varlığa yöneltilmiş özel dinî âyin ve merasim bulunmamasına rağmen, herhalde birçok ilkel kabîlelerin bir dereceye kadar Yüce Tanrı inancına sahip olması dikkati çeken bir gerçektir.

Yüce Tanrı için dinî âyin ve merasim bağıntısı bulunmaması ilmi olarak dinleri gözleyenleri hayrette bırakmıştır. Bir yönden, böyle yüksek bir Varlığa inanış şahadeti, diğer yönden de dinî âyin ve merasim müşahedesi azlığı vardır. Bir kimse, bu şahadeti nasıl uzlaştırır?

Afrika'nın ayrı bölümlerinde güya "uzaklara gitmiş" bir Tanrı'nın varlığına genel bir inanış vardır. O, beşerî varlıkların bayağı ilgilerinden

çok uzaktadır. Dolayısıyla dinî âyin ve merasimlerde ona çok yer verilmez Tanrı'nın gaipliği inamışının muhtemel bir sebebi, nihayet onun gök kubbesi fevkinde, dünyevi işlerle lekelenmiş ve bulaşmış olmak âdetinin üstünde var olan şekilde tasavvuruna kadar, insanların gittikçe artan yüksek terimlerle ona ibadet etmeleridir. Bununla beraber, Afrika'nın kabîle dinleri arasında çok kere büyük Ruh'un İlk İlet, dünyanın Yaraticısı olduğuna inanılmıştır ve dua vasıtasıyla onunla birleşmek özlemi deyimleri vardır. Ancak o, diğer birçok ruhlarda olduğu gibi, timsâllerle gösterilmemiştir (Batı Afrika'da Dahomey'de asgarî bir yer dışında) ve onun kültüne tahsis edilmiş çok az tapınaklar ve rahipler bulunmaktadır.

Fierra del Fuego ve Arctic'de oturanlara göre ayrı olmak üzere insanlar arasında bu gibi kavramların varlığı, ilkel dinin sadece her günkü işlerle ruh âleminin bağıntısından ibaret olmayıp aynı zamanda dünyanın başlangıcı, yaratılışı ve dünyanın yüksek mimarı hakkında sun'ilemiş tasavvurlara sahip olmasına da anlamlı bir belirtidir.

Gördüğümüz numinous idrak, kutsal hiyerarşinin daha aşağı ucunda bir şahsiyeti bulunmayan mana inamışında ve üst uçta bir Yüce Tanrı inamışında ortaya çıkar. Mana, ilkel kültürlerin sosyal genişliği için özel bir bağıntıya da sahiptir. Bazı insanlar ve bazı davranışlar kutsal olarak kabul edilmiştir. Başkanlar ve sihirbaz hekimler, kuvvetleri ve majik kontrolleriyle delilli yerleşik mana kuvvetleri dolayısıyla kutsal olarak kabul edilmişlerdi. Bazı hareketler kutsaldı; diğerleri öyle sıkı ve tehlikeliydi ki onlardan kaçınılırdı: onlar tabu'dur.

TABU

Tabu veya taboo, antropologlar tarafından muğlak bir sosyal fenomeni tasvir edebilmek için kullanılan bir Polinezya deyimidir. Kutsal kuvvetle dolu oldukları müddetçe kişiler ve şahıslar tabu'durlar ki onlara bayağı bir kimse yaklaşmamalıdır. Bir Polinezya kabîlesindeki bayağı insanların, başkanlarına edep ve çekingenlikle davranıp yaklaşmamaları gerekir. Hindistan'da, buna benzer olarak, aşağı kast'a bağlı ya da kast dışı kimsenin Brahman'a yaklaşmaktan kaçınması gerekir. Kutsal maddelere, rahipler gibi kutsal kişiler tarafından dokunulur, bayağı insanlar tarafından dokunulamaz, aksi takdirde tehlikeli etkilere uğranılır. Ancak, sadece kutsal şeyler ve kişiler tabu olmaz; esasında murdar insanlar ve maddeler de vardır ve bunlar da tabu'dur; kaçınılmalı ya da ihtiyath davranılmalıdır. Çok kere kan ihtiva eden bir şey tabu'dur: âdet devresi içinde bir kadın, yeni doğmuş çocuk gibi tabu'dur. Muharebe arifesinde cenkçi tabu'dur; ölü bir kimse ve bir cenaze tabu'dur.

Tabu düzenleri, bütün ilkel grubların sosyal yapılarını ağları içine almıştır. Şüphesiz ki bir reisin kutsallığı yalnız dinî sebebler dolayısıyla değildir: onun sosyal ve siyasi durumu tabu düzenleri ile korunmuş ve müeyyidelendirilmiştir. Bunlar fevkalâde surette karışık olabilir. Çok kere bir topluluk içindeki bir grup ya da bir klân için caiz olan, diğeri için olmayabilir.

TOTEMCİLİK

Bir kabilenin sosyal hayat üzerinde tabu'ya benzer sınırlar totemciliğe ait kurallardır. Totem, bir Algonquin kelimesi idi; ancak tabu ve mana ile bir arada Antropologlar tarafından daha geniş bir bağtımda kullanmak için alınmıştır. Totemcilik, ilkelin, insandan başka şekilde yaratıklar ya da eşya ile muğlak akrabalık düşüncesinde kökleşmişti. Bir kabîle, ayı, kurt ya da yılan gibi özelliği olan bir hayvanla kendisini akraba hissedebilir. Çok kere bir bitki, ara sıra da bir bitki, bir taş ya da bir semavi cisim, bir totem nesnesi olarak kabul edilmiştir; çok kere totem nesnesi klânın büyük atası olarak kabul edilip en büyük saygı, tazim ve merasimle tebcil edilecek kadar akrabalık samimidir. Totemcilik, Avustralya yerlilerinin hayatında önemli bir özelliktir ve başka yerlerde de geniş çapta gözlenmektedir. Bazı bilginler, onu dinin başlangıç ve gelişmesini açıklamakta bir anahtar olarak kullanmaktadırlar.

Totemcilik, bir sosyal derinliğe, bir de dinî âyin ve merasim derinliğine sahiptir. Bir klânın totemciliğinin sosyal yönü kan akrabalığı hakkında belli durumlar ve evlilik, neseple ilgili kurullarla kendini gösterir. Avustralya yerlileri arasında evlilik, ekzogami olmalıdır-yani eş, totem grubunun dışından alınmalıdır-. Dinî âyin ve merasim yönünden, özel dinî âyin ve merasim durumları dışında bir klânın üyeleri için bu klânın bağlı olduğu özel hayvanın öldürülmesi ya da bitkinin yenmesi yasaklanmıştır. (Başka bir klânın totem hayvanının yenmesinde zarar yoktur). Avustralya'nın çalılık arazisinin çoğunda olduğu gibi yiyecek elde etmenin elverişsiz olduğu yerlerde bu düzenlemelerin bir çeşit ekonomik fonksiyonu vardır: bir tür, bir kabilenin bütün üyeleri tarafından takip-ten korunmakla onun neslini ortadan kaldırma sonucunu veren çok avlama tehlikesi azaltılmış oluyor. Totemcilik, böylece dinî âyin ve merasimleri, sosyal âdâbı ve yiyecek erzakın toplanmasını düzenlemektedir.

ATALARA TAPINMA

Klânın dayanışması, geçmiş ataların kahramanlarına tazimle de ilerletilmiştir. Atalar, genel olarak şu veya bu şekilde nesebin devamı ile

ilgili farzedilmiştir; böylece onlara hediyeler verilmesi insanlar ve onların çevresinin bereketini iletmenin bir vasıtasıdır. Kısmen varlığının daha sonraki devresinde ölmüş kimseye yardım etmesi ve kısmen de bir kimsenin mana'sı onun vücuduna münhasır kalmayıp onun malına da nüfuz etmesi dolayısıyla ilkel insanlar arasında bazı şahsi eşya ve hediyeleri ölüleriyle bırakmak yaygınlaştı. Ölünün devamlı varlığının kuvvetli bir anlamı vardır ve medyumlara ölmüş atalar tarafından tasarruf edilebileceği genel bir inanış halindedir.

"The Primal Vision" (İlkel Görüş) da John Taylor'dan iktibas edilen aşağıdaki güzel şiir, ölü ile dayanışma hissiyatının bir ifadesidir:

Şu ölenler aslâ yok olmamışlardır:
 Onlar, koyulaşmış gölgedirler.
 Ölüler, yerin altında değildir:
 Onlar, hışırdayan ağaçtadır,
 Onlar, inleyen ormandadır,
 Onlar, akan sudadır,
 Onlar, uyuyan sudadır,
 Onlar, kulübededir, onlar kalabalıktadır,
 Ölüler ölü değildir.

Şu ölüler aslâ yok olmamışlardır,
 Onlar kadının sinesindedir,
 Onlar, ağlayan çocuktadır,
 Ve alev alev yanan meş'alede.
 Ölüler yerin altında değildir:
 Onlar, ölen ateştedir,
 Onlar, ağlayan çimenlerdedir,
 Onlar, hıçkırarak ağlayan kayalardadır,
 Onlar, ormandadır, onlar evdedir,
 Ölüler ölü değildir³.

Eğer ölmüş kimse haksızlıkla ya da yaşayandan öç alma duygusu gibi diğer bazı sebeplerle öldürülmüşse; bu, huşu ve korku ile karışmış olsa da, ölü ruhlarına belli bir sevgi huşusuyla davranılır. Tanrıların, hattâ iyi olanlarından birisi gibi, ölü de kaprisli olabilir. Gerçekten bir kimse ilkel insanların etrafındaki bütün ruh âlemine uygulayarak bu işareti genelleştirebilir Tabiat kaprislidir ve hayat bir şeyi felâket yapan korkularla doludur. Ruhlar, bir kuvvet kaynağıdır, ancak onlar aynı zamanda korku sebepleridir de.

³ *Chants d'ombre Suivis de Mosties Noires*'den neşr. Leopold Senghar (Paris, 1949), s. 160.

ŞAMANLAR

Birçok insanlar, medyumlar vasıtasıyla ölü ile temas edilebileceğine inanırlar. Bu vakıa, birçok ilkel dinin bir özelliğidir Belirli bir dinî âyin ve merasim meşguliyeti olan rahipler ve kabile topluluğunda özel bir profesyonel mevkie olan sihirbaz hekimlerden başka, çok kere ruh âleminin emirleri ve şahıslarına aracılık yapmakla vecid için özel yaradılış durumu bakımından istidat sahibi olan kimseler de bulunur. Bunlar şamanlardır ve şamanizm -Sibirya'da kullanılan *şaman* kelimesinden alınan bir kelime- Sibirya ve Grönland'daki Kuzey dinlerinde ve Kuzey Amerika Eskimo'ları arasında yaygın bir özelliktir. İkel hayatta şaman olan kimse bir görüş kuvvetine sahip bulunup vecde sokmanın sonrasına muktedirdir. Çok kere kuvvetli bir şaman, sert ekzersizler ve tek başına murakabeyle kendisini terbiye ederek mevhibesini geliştirmek ister. Şamanizm, sadece Kuzey kabîlelerine münhasır kalmamıştır: tropikal Afrika'da yakın benzerleri vardır. Batı Afrika'da, dünyadan ayrılmış olarak kült evlerinde uzun aylar boyu terbiye altına girmek, ruhani yönden ya da ispiritizma yönünden kabiliyet göstermekte olan bazı rahip adayları için alışılmamış değildir. Eninde sonuuda onlar, şahsiyetleri dönüşmüş olarak, yeni isimler alarak ve hâkim oldukları ruh âleminde bahsetmek otoritesi damarlarına işleyerek, geri dönmüş gibi, ortaya çıkarlar.

Güney Sudan'daki Nuerler arasında, Eski Ahid'deki eski kehanetlere bazı yönlerde benzeyen vecid ve istiğrak kehanetinin birçok misâlleri vardır

Ancak, Tanrı, atâ ruhları ya da bazı özel tanrılar tarafından bu şekilde tasarruf, karakter bakımından, güya bir şahsa hastalık ve ölüm getiren kötü ruhlar tarafından tasarruftan farklıdır. Tasarrufun bu iki şekli, kabile topluluğunda açıkça bellidir: ikinci durum, bir kimsenin ehliyetli bir sihirbaz hekimin ya da "büyüleri bozan ve hastaları büyüyle tedavi eden hekim" in tedavisine muhtaç olmasıdır. (Bu sonuncu terim, Avrupalılara mahsus büyü tasavvuru karşısında yanlış fikir veriyor Afrika'lı "büyüleri bozan ve hastaları büyüyle tedavi eden hekim"ler genellikle kötü büyücüler olmayıp geleneksel ve çok kere psikolojik etkili bir tıp tarzının hekimidirler).

Edwin Smith tarafından neşredilen "*African Ideas of God*" (Afrikalılara ait Tanrı Fikirleri) da (Edinburg Hanedan Matbaası, 1950) birçok cahil kabîlelerin inanışlarının taslağını çizmek için aşağıdaki şema görülmektedir: "onun önemli görünmez yönünü ihtiva eden

dünya görüşlerinin şekli bir üçgenle gösterilebilir. En üste bir Yüce Tanrı ya da Yaratıcı Ruh gelir. Bir tarafta küçük tanrılar, melekler, ruhlar; diğerinde de ata ruhları sıralanmıştır. Ve üçgenin temelinde, insanların çevreleriyle başa çıkmak için genel duyulara kattıkları majik inanışlar ve âdetler bulunmaktadır. Bazan üçgenin bir yanı daha büyük önem kazanır, bazan da diğeri." Yazı öncesindeki kabilelerin birçoğunun durumu için kabataslak bir tahmin olarak şema faydalıdır.

MİT (EFSANE) MİSÂLLERİ

İlkel insanların dünyayı ve kendilerini tasvire çalıştıkları mitolojik masallarının geniş bir bünyesi vardır. Bunlar, dünyanın nasıl vücuda geldiğini anlatan yaratılış masallarından günlük dinî âyin ve merasim özelliklerini anlatan hikâyelere kadar uzanır. John Taylor, "*The Primal Vision*"⁴ da Afrika'ya mahsus mitoloji analizlerinde, tropikal Afrika'da kültürel bakımdan bağımsız kabilelerin pek çok mitlerinde tekrarlanan belli misâller göstermektedir. Mitin önemli bir şekli Tanrı'nın niçin böyle uzak olduğunu anlatmaya çalışır. Çünkü, gördüğümüz gibi, Büyük Ruh'un, mevcut olmasına rağmen, insan işlerine karışmaktan çok uzak da olmadığına dair yaygın bir kanaat vardır. Efsanenin bir rivayeti şöyledir: Tanrının oturduğu gök, bir vakitler çok daha yakındı. Öyle yakındı ki göğe dokunulabilirdi. Ancak bir gün birkaç kadın göğün parçalarını çorbada pişirmek için aldılar ve Tanrı da kızıp mevcut uzaklığından geri çekildi.

Diğer efsaneler ölümün esası ve insanın ilk suçuyla ilgilidir. Kongo'dan bu şekilde bir mit, modern durumdan celbetmiş olduğu elemanlarıyla geniş bir bölgeyi kaplamıştır. Bu masala göre Tanrı, bir vakitler üç oğluyla beraber Afrika'nın ortasında yaşadı; biri beyaz, biri siyah ve birisi de bir gorildi. Ancak siyah adam ve goril, Tanrı'ya itaat etmedi ve o da öfkeyle beyaz oğlu ve bütün servetiyle Batı'ya çekildi. Goril, ormanın derinliğine çekildi, siyah oğul da yoksulluk, ümitsizlik, bilgisizlik içine düştü.

Böyle bir mit, gelişmemişliğine rağmen, bilhassa ahlâki duyguya bağlandığı zaman, bir kutsal Varlığın "numinous" tecrübesi için merkez olan bir sezgiye dayanır. Tanrı, bir kutsal Varlık olarak, insana karşı muallakta kalmaktadır, onun yükseltilebilir mahiyeti onun uzaklığıyla sembolendirilmiştir. Bu uzaklık, insanların kemâl için kabiliyetsizlikleriyle bağlanmış olarak hissedilmiştir Afrika'lı, uzaklığı böyle

4 Filadelfiya, 1964; Londra, 1965.

şiddetlice hissedip günlük işlerinde ve üzüntülerinde ona yardım etmesi için daha aşağı ve samimi ruhlara döner.

Birçok kabîleler arasında Tanrı'nın gazabı hakkında benzer mitler vardır. İnsanlara ebedilik takdir olunmuşken talihsizlik ya da bazı kötü davranışlar dolayısıyla Tanrı'yı gazaplandırmak yüzünden ölüm için muafiyetlerini kaybetmeleri tasavvurunun çeşitli rivayetleri vardır.

Eskimolar, Merkezî Amerikalılar ve Okyanus halkı gibi birbirinden çok uzak kavimler, büyük tufan mitlerine sahiptirler. İlkel insanların mitolojik geleneklerinin karışıklığı hiçbir surette yakından incelenmedi; bilgin, bir özetleme çeşidiyle birçok mitlerin zenginlik ve acayipliği için fikir yürütmeyi bile zor bulmaktadır. Şu kadarını söylemek yeterli ilkeller arasında tecrübeyi efsaneler hasebiyle yorumlama meyli gelişmektedir: efsaneler, kutsal âlemin sezgi yoluyla bir tahayyülünü ifade eder; öte yandan rüyaların realite ötesine ait özelliğinden bazı şeyler de gösterir. Böyle mitlerin sembolizmi, büyük inceleme, ayrıntılı bir sempati ve onlara inanıp tekrar anlatanların kültürel miraslarını kavrayış ister.

Bugün kabîle âlemi ve ilkel din, modern teknoloji ve sosyal değişiklik çarpması altında yıkılmaya başlıyor. Şehirleşen Afrika'lı, atalarına olan alâkasını tedricen kaybetti ve yerleşmişliğin, tarım hayatının yeni şekilleri gösterildiğinde ya da zorla kabul ettirildiğinde Airu ve Eskimo av âyinleri ortadan kaybolmaya başladı. Amerika'lı, vahşi yerlilerin dinleri, kabîlelerin büyük bir kısmının imhası ve beyaz insanlar tarafından ağır yenilgilerinin etkisi sonucu değişmektedir. Yakın zamanda, bazen Hıristiyanlık elemanlarıyla birleşerek ve geleneksel değerleri eskisine uygun yeni bir bünyede canlandırmaya çalışarak ya da Batı'nın karşı konulmaz ve karışık akınından doğan sosyal rahatsızlıklarla mücadele ederek kabîle dinlerinin bu üzücü, çok kere dehşetli sonuçlara reaksiyonunun yeni küllere sebep olacağını göreceğiz.

TARİH ÖNCESİNE AİT İNANIŞLAR

Buraya kadar ilkel dinin genel özelliklerini tartıştık. Şimdi, bunlar çok yetersiz arkeolojik kalıntılardan anlaşılabilirinceye kadar, insanın ilkel inanışlarına dönelim. Belki tarih öncesine ait şehadetin incelenişi dinin doğuşu hakkında çeşitli teorileri değerlendirmek için bize imkân verecektir.

"*Homo sapiens*", yaklaşık olarak 600 000 yıl ya da daha önce dünyada ilk kez görünmüş olması muhtemel insan cinsinin bir şubesidir

ve belki 100 000 ile 50 000 yıl önceleri yaşayan Neandertal insana bağlı vasıtasız bir silsile doğrultusunda bulunmaktadır (bununla beraber, Neandertal insan, *homo sapiens*'in çıktığı kökten gelen ayrı bir soy da olabilir).

En eski insanların herhangi bir dinî idrak ya da merasimleri bulunup bulunmadığına dair bir şey söylemek imkânsızdır. Bununla beraber, birçok Neandertal toplulukların ölümlerini gömmelerine dair arkeolojik şahadet mevcuttur ve bunun pekâlâ bir âyin kabîlinden sayılması ve mitolojik öneme sahip olması mümkündür. Bir yerde büyüklerin ve çocukların cesetleri, ellerine yakın konulmuş taş âletlerle birlikte bulundu. Başka yerde kafatasları kültünün belirtileri vardır. İtalya'da Monte Circeo'da taşlardan oluşmuş bir halka ile çevrilmiş bir kafatası meydana çıkarılmıştır ve Bavaria'da kırmızı-sarı suya batırılmış (boyalı mağara resimlerinde son zamanlarda kullanılan bir renk) bir kafatasları koleksiyonu bulunmuştur.

Bu şekilde bizzat *homo sapiens*'in doğuşundan önce bile, mahiyetini ortaya çıkarmaya çalışmak muhtaralı olmakla beraber, bir dinî inanış izi vardır.

Paleolitik devrin sonunda, bugün bildiğimiz insan ırkının başlangıcından sonra, dinî âyin ve merasim ameliyelerine ait delil daha çoktur. Çok kere kırmızı-sarı su sıçratılmış birçok gömme yerleri bulunmaktadır: bunun üzerinde bir an duralım. Bununla beraber, ilkin Fransa ve İspanya'da bazı mağaraların duvarlarını süsleyen ve Uzak Doğu'daki Ural Dağlarına kadar yaygın bulunan tarih öncesine ait boyalı resimlere, aşağı yukarı M.Ö. 50 000 den 10 000 e kadarki süre arasında yapıldığı tahmin edilen bu asrın çok harikulâde arkeolojik keşiflerine dönelim.

Bu şaşılacak resimler, büyük sanat değerine sahiptir, ancak onları yapanların tek iticisi sanatkârlık olduğunu sanmak belki de yanlış olacaktır. Onların başlıca fonksiyonu şüphesiz dinî âyinle ilgili idi. Bu resimlerin bazıları fevkalâde realizmle geyik, bizon, atlar, gergedan ve diğer hayvanları -çok kere hayvanlar yiyecek kaynağı olarak önemlirtasvir eder. Meselâ İspanya'da Altamira'daki mağaralarda yapılmış tarzı bakımından çok anlamlı bir bizonun boyalı resmi bulunmaktadır. Bu vahşi adamların yanlarına yerleştirilmiş mızraklar ve okların mevcudiyeti dolayısıyla boyalı resimlerin av âyinleriyle ilgili olması pekâlâ muhtemeldir. Öyle görünmektedir ki burada büyüyle ilgili delil de bulunmaktadır: hayvanlar başarıyla resmedilerek gerçekte başarıyla avlanmış olabilir. Belki de bu, bu çok büyük sanatın esas prensibiydi.

Bununla beraber, din araştırmacıları için çok önemli olan bu boyalı resimlerin bazı ayrıntılarıdır. Resimlerin içinde orada burada insanları hayvanların biçimine sokan figürler bulunmaktadır. Bunlardan “*Danseden Büyücü*” denilen çok harikulâde birisi Ariege’de Trois Freres Mağarasındadır. Bu boyalı resim ayrıntısının yorumu hakkında bilgiler arasında epeyce münakaşa olmuş ve onun kabataslak taklitleri ve kopyaları için genellikle baş köşe ayrılmıştır. Görünüşte figür, azçok insan yüzüne sahip, fakat kurt kulakları, bir aslanın tırnakları, bir atın kuyruğu, bir geyiğin boynuzlarını da taşıyan bir büyücüye aittir. Keza, gözleri bir baykuş gözü tarzındadır. Bazı bilgiler, bu figürün; hey’eti, avcı ile yiyecek tedariki rabitasını remzeden ve dinî âyini, bir tarzda av zürriyetinin gelişmesini sağlayan bir rahibi tasvir ettiğini düşünmektedir.

Tabii ki “*Danseden Büyücü*” nün keşfi, totemiciliğin Paleolitik cemiyetin bir özelliği olup olmadığı konusunda sorular ortaya çıkarmıştır. Bu resimleri yapan cemiyetin sosyal derinliğinin bir delili bulunmadığı gibi; bir kimse, bu figür dolayısıyla, totemiciliğin düşünülebileceği, fakat hiçbir suretle bununla ispatlanamayacağından daha çok bir şey söyleyemez. Danseden Büyücü figürü üstünde diğer bazı yorumlarda da bulunabilir.

FREUD’UN TOTEM VE TABU’SU

Burada, dinin totemle ilgili kaynaklarına dair çok yaygın olarak bilinen bir teoriden söz etmek uygun olur. Bu, Sigmund Freud’undur ve çoğunlukla onun 1912-13 de basılmış olan (İngilizce’ye çevirisi 1918 de yapılmıştır) “*Totem and Taboo*” (Totem ve Tabu)sunda anlatılmıştır. Freud, dine psikoanalitik bir yaklaşma ile şimdiki totemicilik teorisini birleştirmeyi denedi. Bu teoriye göre, yaygın bir fenomen olup, her çeşit kültürde olagelen herhangi bir hayvanın kurbanının, totem hayvanı ile klânın dayanışmasını sağlayan totemle ilgili bir bayramdan meydana geldiği iddia ve ifade edilmiştir. Madem ki totemicilikle birleşmiş ekzogami denilen tipik bir sosyal düzen vardır; Freud, kurbanla klân dışından evlenme arasındaki bağıntının psikolojik bir açıklamasını vermek istedi.

Böyle yapmak için o, insan topluluğunun en eski şeklinin spekülâtif bir yorumunu benimsedi -o, insanların esasında bir erkek, onun karıları olan birkaç kadın ve bu çok evli düzenin zürriyetini ihtiva eden küçük aşiretlerde insanların bir arada toplandığını tasarlamaştı-. Freud’un psikoanalitik teorisine göre, bir erkek çocuğu, hayatında vaktin-

den önce annesine karşı cinsî arzulara sahiptir ve bu sebeple babası hakkında zıt hisler altında kalır. Hernekadar baba koruyucu olup, çocuk, bu büyüklük için onu sevse de, öte yandan annesine bağıntısı dolayısıyla babasını kıskanır. Bu baba düşmanlığı, Freud'a, insan zürriyetinin ilk grubunun babayı öldürmek için bir arada toplandığı fikrini verdi. Onlar, öldürdükten sonra onu dinî âyinli bir yemekte yiyerek babanın nefret edilmiş kuvvetinin cevherini içlerine aldılar. Ancak, bu fiilia sebep olduğu suç, onları babanın ortadan kaldırılmasının mümkün sonuçlarını kendilerine yasaklamaya yöneltti. Bir akraba ile zina ve klân içinden evlenme yasağı ve bir insan öldürmeye karşılık dinî âyin için sembolik bir hayvan kurbanı bedel olarak kondu. Bununla beraber, hayvan kurban etme, klânın üyeleri için tabii olarak *tabu* idi. Totemcilğin sosyal nizamları buradan doğmaktadır. Bundan başka, bir tasavvur olarak, Freud'ca Tanrı, bir baba şahsiyeti gibi telâkki edilmiştir ve hem saygı gösterilen, hem de reddedilen fizikî, beşerî baba rolünü yapmaktadır.

Söylemeye lüzum yok, Freud'un teorisi aşırı derecede spekülâtifdir. Onun postülat olarak kabul ettiği ilk asırlardaki adam öldürmenin bir delili yoktur. En eski zamanlardaki insanların çok evli gruplarda bir arada toplandığı tesbit edilmemiştir ve hiçbir zaman edilemeyecektir de. İlkel insanlar arasında totemcilik genel bir fenomen değildir. Kurbanlar, totemle ilgili yönden makul bir şekilde açıklanamamıştır ve ilk ürünlerin sunulması kutsal bir âyin ihtiva etmemektedir. Kısacası, bir dinin meydana gelme teorisi olarak Freud'un açıklamasına inanmak güçtür.

Bununla beraber, Oedipus kompleksi fikri çok önemli bir fikirdir ve bazı şartlar altında bir fertle baba şahsiyetinde tasavvur edilen Tanrı arasındaki bağıntıyı aydınlatılabilir. Ancak, durum şudur ki insanların ilk çocukluklarındaki bazı psikolojik olaylar dolayısıyla zıt hisler ve suçlu tavırlara sahip olmaları, böyle psikolojik baskıların insanların Tanrı'ya inançları ve manevi hayatlarını ifade etmesini gerektirmez.

Buna benzer bir durumu ele alalım. Bazı dinler, Tanrı'yı ya kral, ya hükümdar, ya da imparator olarak tasavvur eder ve dünyevi kralın istediği itaatı ilâhi varlığa aktarır. Açıkça belli ki, âyin dili burada dinin içinde geliştiği zaman ya da yerin alâmeti kabilinden politik ve sosyal düzen tarafından etkilenmektedir. Şüphesiz ki günümüzde az kral ve imparator bulunmaktadır. Meselâ İngiltere'de krallık

meşruti ve politik yönden kuvvetsizdir. Bu yüzden “Efendi” ve “kral” sıfatları, İsa’nın “Kralığı”nın Havariler zamanında yaşayan kimse-ler için ifade ettiğini günümüz insanlarına anlatamaz. Ancak, Tanrı’ya karşı bazı tavırlar politik ve sosyal olaylar (şimdi geçerli olmayabilir) tarafından etkilenmiş olabileceği için, bunların bu politik ve sosyal olaylardan hasıl olduklarını veya onlara dayandıklarını farzetmemiz gerekmez.

PALEOLİTİK SANAT

Tarih öncesine ait boyalı resimlere dönelim. Ya hayvan hey’etle-rine bürünerek ya da hayvan maskeleri takınarak insan figürleri tasvir edea Danseden Büyücü resmi ve diğer resimler, bize bir bilmeceyle çok sayıda ve çok kere muhteşem hayvan resimlerinin gösteremediğini gös-termektedir. Şurası açıkça belli ki hayvan resimleri için av büyüleri önemli bir motifti. Ancak, hayvan gibi giydirilip süslenmiş insan figür-lerinin bizzat av nesnesi olmaları güçbelâ düşünülebildi. Harp büyü-sünün uygulandığına dair deliller bulunduğu doğrudur, fakat Danseden Büyücü ve diğer bu gibi figürler galiba bu fenomenin bölümü değildir. Burada vahşi insanların efendisi mitolojik bir şahsiyet, bir danseden tanrıçadan söz etmemiz gerçekten mümkündür. Eğer öyleyse, Paleo-litik insanın, ona geçimini elde etmeye yardım eden âyin teknoloji-sinden çok daha fazla bir şeyle alâkadar olduğuna bir delil olacaktır ve Tanrı ve tanrıların masalları onun kültür yapısının bölümünü teşkil edecektir

Kaydetmeye değer diğer bir nokta da, bu mağara boyalı resimle-rinin keşfedilmesinin şimdiki zamanlara kalma sebebinin onların he-men hemen hepsinin girişi zor, saklı ve bazan tehlikeli yerlerde olma-sıdır. Dağların derinliklerinde ve hayvan inlerinin iç kısımlarında eski insanlar, ilkel kandillerin zayıf ışığından faydalanarak bu harikulâde resim ve heykelleri hernasılsa yaptılar. Mağara resimlerine yaklaşıma imkânsızlığı onların kutsal anlamlarının ayrı bir işaretidir, bununla beraber biz orada yapılan âyin şeklini tahmin edemeyiz. Boyalı resim-lerde sembollendirdikleri ilâhi figürlerden (eğer öyle idilerse) ilkel in-sanların ne hissettiklerini de bilemeyiz.

Paleolitik sanatın diğer bir ilgi çekici özelliği şudur ki dikkat, in-san ve hayvanlara ya da insanlarla hayvanlar dışında karıştırılmış mi-tolojik figürlere hasredilmiştir. Bu resimlerin temeli üzerinde, insanla-rın etraflarındaki tabii âleme –ırmaklar, dağlar, Güneş, Ay, seyyareler ve ağaçlar- karşı tutumlarının ne olduğunu söyleyemeyiz. Bununla

beraber, dünya ve bereket ile ilgili bir büyük Ana kültü —eski Akdeniz ve Yakın Doğu'nun dinî âleminde büyük önem kazanan ve kudreti bitkilerle yakından bağlantılı olan bir ilâhe— bulunması mümkündür. Ancak, böyle bir kültün delili belirsizdir.

Paleolitik çağlardan biz, küçük taş heykeller, bazen gebeliğe işaret eden iri göğüslü ve vücutlu heykellerden epeyce bir koleksiyona sahip bulunmaktayız. Cinsî organlar, çok kere önemle izhar edilmiştir; öyle ki heykellerin zürriyet meydana getirme, doğum sıyrıyla alâkalı bir tarzda yapılmış olmasında haddi tecavüz ettiği açıktır. Boyalı resimler arasında İspanya'da Cogul'da bir mağaradakinde eteklik giyen dokuz kadınlık bir grubu farketmek mümkündür; bir onuncu figür de bir erkek üreme organını ifade edebilir. Bu durumda resim, bir erkek ulûhiyetine yöneltmiş bir bereket âyini çeşidi tasvir etmektedir.

Ancak, genellikle görülebildiği kadarıyla beşerî berekette ilkel insan tarafından üzerinde durulan kadın rolüdür. Mübalâğalı olarak küçük kadın heykellerinin çok kere yüz­süz bir ana tanrıçayı ifade ettiğine karar vermenin doğru olup olmayacağı açık bir sorudur; ancak, keyfiyetin görünüşünde bizim daha doğrudan doğruya tarihî yaklaşıma sahip olduğumuz üzere, eski dünyada ilk çağlarda böyle bir ulûhiyet bulunmuştu ve böyle inançlar geceleyn ortaya çıkmamıştı; ilkel tarih öncesine ait insana böyle bazı kültler isnat etmek aşırı olmaz.

PALEOLİTİK GÖMME KALINTILARI

Eğer hayatın başlangıcı bir sır ise, sonu da öyledir. Biz pekâlâ görmekteyiz ki Neandertal insan bile bir cenaze âyini çeşidi uygulamıştır Paleolitik gömme âyetlerinin üç özelliği bilhassa önemlidir.

Birincisi, birçok yerlerde ölü üzerine kırmızı-sarı boya serpilmiştir. Günümüzdeki Avustralya yerlileri için olduğu gibi tarih öncesi insanı için de bu tozun kanı ve bundan dolayı hayatı sembollendirdiğinde az bir tereddüt vardır. Onun bol bol kullanılışı, ilkel insanların ölmüş olanlara sürekli hayatı sağlamak ya da tasvir etmek istediklerini akla getirir.

İkincisi, bazı mezarlarda gömülmüş gerdanlıklar, âletler ve diğer takdimeler bulunmaktadır ve bu yine ölülerin hayatının bir tarzda devam edeceğine inanıldığı gösterir. Ya da ölmüş kimsenin mana'sının tabir caizse, kendisinin bir uzantısı olarak sahip olduğu şeylere yayılmış olduğu düşünülmüş ve bundan dolayı gömülmüş olmalıydılar.

Üçüncüsü, bazı cesetler, gömülmeden önce dizleri vücutlarına doğru çekilmiş bir durumda eğik olarak bulunmuştur. Bu, öldükten sonra kasların âdeta taşlaşması bu uygulamaya engel olacağından dolayı, öldükten sonra ölünün hemen bükülmüş olmasını ifade eder. Ana rahmindeki bir çocuğa benzeyen bu durum, bu dünya ya da diğer bir dünyaya yeniden doğmuş olmakla varlığın devamına sembol olabilir. Bir alternatif ve belki de daha imkân çerçevesi içinde olarak, bu şekilde büküş, yaşayanları rahatsız etmek için etraflarında hareket edememesi niyetiyle ölüyü emniyet altına almaya bir vasita olması muhtemeldir. Sonraki yorum, ilkel insanın ölmüş kimseler için hem saygı beslediği, hem de onlardan korktuğunu düşündürür. Bu, kabîle dinlerinden çağdaş delillere uygundur.

Başka bir yerde, ayrı insan kafatasları bulunmuştur ve bazen bunların kâse şekline sokulduğu görülmüştür. Sonraki olay, çağdaş ilkel kabileler arasında anlamlı benzerlikler taşır: pekâlâ olabilir ki, çok sonraki asırlardaki torunları gibi, ilkel insan, önemli bir kimsenin -güçlü bir cenkçi ya da korkunç bir düşman- kafatasından içmek yoluyla onun güç cevherini elde edebileceğine inanmaktaydı. Kafatası kültü, insanlığa yayılmıştır: İsviçre'de bir yerde, bir doğrultuda düzenlenmiş ayrı kafatasları bulunmuştur. Kuvvetle muhtemeldir ki, onlar bir tanrıya -ilkel insanın Tanrı ya da tanrılara inancı için ayrıca bir ipucutakdime idi.

Tarih öncesine ait insanın cenaze kültü, bir çeşit âhîret inancı bulunduğuna işaret eder. En eski tarihî çağlardan beri dünyanın değişik bölümlerindeki en eski inançlara nazaran, benzer inançların tarih öncesine doğru uzanıp gittiği yolunda tahminde bulunuşun tehlikeye düşmesi mümkündür. Meselâ bize malûm en eski devrede Çin de ve başka yerlerdeki atalara tapma kültü bizim şimdi ele aldığımız tarih öncesi insanları arasında da bulunmuş olabilir. Bazı ölü gömme usulleri üzerinde dikkatin yoğunlaştırılması böyle bir yorum için anlamlıdır.

Belki yeniden doğuma bir hazırlık olmak üzere ölünün dizlerinin karnına doğru çekilmesinden başka bunun bir delili bulunmamasına rağmen ön-cinslerimizi bazı tenasuh fikirleri harekete getirmiş de olabilir. Ancak, nasıl olursa olsun, ölü hakkında bir tek inançlar grubunun bize kalıntıları gelen tarih öncesine yayılmış bütün topluluklar tarafından kabul edilmiş olduğunu sanmak bir acelecilik olacaktır.

Biz, tarih öncesine ait dinin çeşitli derinlikleri hakkında sadece istidlâllerde bulunabiliriz ve daha önce ilkel insanın dinî âyini hakkında

fikir yürütmüştük. Onun ahlâkî görüşü hakkında bir şey söyleyebilir-miyiz? Bundan başka, çağdaş dünyada yazı öncesi insanları hakkında bulunanlardan, çok zayıf bir istidlâlden daha fazla bir şey yapamayız.

İlkin, ilkel topluluklar “kapalı” topluluk –yani bilhassa âdetler ve tabularla idare olunurlar– olmaya meyillidir. İlkel topluluklar, her çeşit ahlâkî kaideler tartışılabilen, bir akli ve tenkidî tarz için de araştırılabilen eski Atina’yla karşılaştırılabilecek bir gelişme merhalesine yaklaşmamışlardır. Şüphesiz bu, tarih öncesi insanı için de aynıydı. Bundan başka, kabile dinlerinde çok kere “insan nev’i” şahsî kabîle ile bir tutulmuş olur; öyleki kabîle akrabahğı dışındaki insanlara ister istemez grubun bir üyesi için gerekli eşit hak ve imtiyazlar verilmemiştir. Eğer tarih öncesi insanları baş avına düşkün idilerse, kafatası dehlinin delil olarak kabul edilmesi bizi eiken tahmine yöneltmiş olabilir; o vakit karşılıklı cenkeden gruplar bulunması ve sosyal vecibe tamamen kabîleye ait ve belirli nitelikte sınırlar içine hasredilmiş olması mümkündür. Eğer tarih öncesi totemciliği hakkındaki delil geçerli ise, bu takdirde sosyal âdetlerin iyice işlenmiş olduğuna ve bu tabular grubuyla yönetildiğine oldukça kani olabiliriz.

İkincisi, eğer biz, herkesçe kabulü münakaşasız bir Yüce Tanrı inasının gerçekten var olduğunu farzedersenek, onun bir tazda ilkel insanın ahlâkî davranış anlayışıyla bağıntılı olduğu sonucuna ulaşırız. Bu bağıntıya çağdaş bir misâl olarak, Yüksek Ruh’un bu dünyadan gelecek âleme köprü kurduğuna ve bu köprünün de gök kuşağı olduğuna inanan Bengal Körfezindeki Andaman Adası mensuplarını ele alınız. Onlar, öbür âlemi, faziletli kimselerin mükâfatlandırıldığı ve doğum ya da ölümün bulunmadığı bir yer olarak tasavvur etmektedirler. Onların ebedilikle ilgili inancı bu dünya için ahlâkî emirlere bağlıdır: böylece insanın ahlâkî davranışlarının hâkimi olarak Tanrı fikri onların dininde zımnen anlaşılmaktadır. Dürüst hayatla öbür âlem arasında böyle gelişmiş bir bağıntı görünüşünün tarih öncesi insanının niteliği olduğunu söylemek güçtür; bütün bu tartışmada anmaya değer ki son birkaç bin seneyi aşkın bir zaman zarfında, modern ilkelin dini ve kültürü bir hayli değişmiş ve gelişmiştir. Kapalı cemiyetler, ister istemez statik bir cemiyet olmaktan çıkmıştır.

DİNİN MEYDANA GELMESİ HAKKINDA TEORİLER

Şimdi, dinin meydana gelişi hakkında diğer teorilere dikkatimizi çevirelim. Freud’un totemcilikle ilgili başlangıç teorisini daha önce tartışmıştık. Diğer teorilerin eldeki deliller karşısındaki durumu nedir?

Charles Darwin, 1859 da "*The Origin of Species*" (Türlerin Ash) adlı kitabını yayınladıktan sonra bilginler ve antropologlar, evrim fikrini dine uygulamaya başladılar. Onlar dinin en yüksek şekli -çok kere monoteizm (tektanrıcılık) böyle tasavvur edilmişti- olarak kabul edilene her ne ise, o yüksek dereceye varan bir dinî gelişme merhaleleri dizisi tasavvur etmişlerdi.

E.B. Tylor

Antropolog E.B.Tylor, "*Primitive Culture*" (İlkel Kültür) kitabında (1871 de yayınlandı) dinin başlangıçlarının animizme -maddî şeylerden ayrıca var olabilen, bununla beraber, onları canlandıran ruhların bulunmasına inanç- uzandığı teorisini ileri sürdü. Teoriye göre; ilkel insan, ruh fikrini kişilerin akıl ermez ve ruhani bir tarzda görüldüğü kendi rüyalarının tecrübesinden, görünüşte hayat kuvvetinin vücuttan ayrıldığı ölüm tecrübesinden, bir kimsenin geçici olarak kendi vücudunun dışına taşıdığı (öyle görünür) hayâller ve vecidlerden geliştirmiştir. İlkel insan, vücuttan ayrı bir ruh fikrini elde ettikten sonra çevresinde görmüş olduğu hayvanlar ve maddelere de ruh fikrini yansıttı. Tylor'un teorisine göre, atalara tapınmanın gelişmesi insana, ölü ruhlarının sürekli biçimde vücutsuz bir durumda varlığını sürdürebileceği ve istediği vakit yaşayan insanların sahip oldukları şeyleri elde edebileceği fikrini verdi. Bu inanç, daha sonra faaliyetleri tabii olayları ve fenomenleri açıklayan ruhlarla -yağmur, gök, ateşi vb. yöneten tanrılar- ilgili inancı meydana getirdi. Bu çoktanrıcılığa intikal, nihayetinde birçok tanrılarının kuvveti bu defa bir tek tanrıya verilen ayrıca bir tektanrıcılığa intikalle takip edildi.

İnsanların dinî gelişmelerinin bir tasvirini veren diğer evrim teorileri değişik hareket noktalarına sahiptir; İngiliz filozofu Herbert Spencer, atalara tapmanın ilk merhale olduğunu düşündü; S.James Frazer, büyüü ilk tezahür olarak gördü. Ancak biz, evrim teorilerinin en ayrıntılı ve tipiği olarak Tylor'un teorisini kabul edebiliriz.

Evrim teorilerinin bir özelliği, dinî inanca başvurmasında ilkel insanı çok mantık sahibi kılmasıdır. Onun, ilkin bir ruhun varlığını ifade etmesi, sonra tabii şeylerin de ruha sahip olmalarını istidlâl etmesi ve daha sonra da yağmur ya da ateş gibi ayrı fenomenleri, gerisinde ve onlar vasıtasıyla husule getiren bir tek tanrıya vermek için bağıntı kurmasında bir tabii teoloji çeşidine göre iş görmesi tasavvur edildi. Sözü edilen teori, aynı zamanda ilkel düşüncede ruhla madde arasında keskin bir ayrıç çekilmiş olduğunu önceden kabul etmektedir. Ancak biz, çağdaş yazı öncesi kültürlerinde şahsî olanla olmayanın biri diğerine geçtiğini

ve görünenle görünmeyenin içinden çıkılmaz surette birbirine karıştırıldığını görmekteyiz. Bundan başka, ilkel gömülerde kan ve hayat için sembol olmak üzere kırmızı-sarı boya kullanılması, ilkel insanların sadece görünmez ve manevi bir ruh-kuvvet düşünmediklerini ima eder.

Bununla beraber, ilâhi varlıklarla ilgili mitolojik inanışları ima eden boyalı mağara resimleri daha sonraki tarihlere ait olması gerektiği halde, en eski insan kalıntılarının bir ölü kültürüne işaret etmesi tamamiyle gerçektir ve bu, atalara tapınmanın çoktanrıçılıktan önce olması görüşüyle de uyum göstermektedir. Ancak, modern arkeologların diğer dinî inanç özelliklerinden daha çok kolay olarak ölü gömme delili bulacaklarının -en eski insanın dil ve düşünceleri ebedi olarak kaybolduğu halde, kafatasları ve iskeletler uzun, çok uzun zamanlar varlığını sürdürür- daha muhtemel olması dolayısıyla delil hiçbir suretle kesim değildir.

Father Wilhelm Schmidt

Biz, çok ayrı ve evrim, teselsülün karşısındaki bir teoriyi -yani önce tek bir Yüce Tanrı'ya inanç vardı ve bu ilkel tektanrıcılık; ruhçuluk, çoktanrıçılık ve diğerleriyle ilgili elemanlarla kaplandı- şiddetle savunan bir yazar olarak Father Wilhelm Schmidt'i biliyoruz. Elbette, çağdaş ilkel dinlerden delil Tylor'un teorisine pek uygun olmamakla beraber, aynı derecede, bir Yüce Tanrı'ya inanç ilkeller arasında çok yaygındır temeli üzerine postülat olarak kurulan Schmidt'in tektanrıcılığı hakkında da son söz demek değildir.

Eğer tarih öncesi insanları arasında gerçekten bir Yüce Tanrı'ya inanç var idiyse, çok muhtemeldir ki dünyanın başlangıcı ve insan cinsine ait olan masallar da vardı. Böyle mitler, gördüğümüz gibi, şimdiki devrin yazı bilmeyen halklarının alâmetidir. Belki de insan, büyük bir Tanrı'nın benzer şekilde dünyayı yarattığı görüşünden hareket ederek hayvanların balçıktan küçük, büyük heykellerini yapmayı ve Lascaux ile diğer başka yerlerdeki mağaralarda bulunmuş olan boyalı resimleri ustaca meydana getirmeyi öğrendi. Eğer öyleyse, tarih öncesi düşüncede meşhur Mısırlılar, Yahudiler ve diğerlerine ait yaradılış hikâyelerinin bir çeşnişi bulunmalıdır. İnsanlığın başlangıcıyla bağıntılı daha birçok şeylerde olduğu gibi, bu konu hakkında da belki hiçbir şey öğrenemeyeceğiz.

James Frazer

Dinin başlangıcına dair daha önce tartışılan dinin büyüden meydana gelmesi teorisini tekrar zikretmek faydalıdır. James Frazer, 1900 da ya-

yınlanan tanınmış eseri "Golden Bough" (Altın Dal) da takipçilerince özetle ifade edilebilecek şekilde dinle büyü arasında bir ayırım yaptı. Bir taraftan insan, dünyanın bir dereceye kadar şahsî varlıklar ya da bir şahsî Varlık tarafından yönetildiğine inanır; bu gibi tanrıların kurban, dua ve diğer dinî görevlerle yardım ve iltifatını sağlamak mümkündür. Dinî inancın özü, bunun için, insanların şahsî tanrılara karşı bir çeşit akrabalağa sahip olmalarıdır. Diğer taraftan, tabiatla iş gören şahsî olmayan kuvvetler de vardır. İlmî teknolojinin yokluğunda insan, bunları kontrol etmeye çalışır ve onları büyü kullanarak kendi gayelerine bağlar. Böylece büyü, şahsî olmayanla bağıntılara sahip olur ve ilmin de öncüsüdür. Bununla beraber, Frazer, evrim esaslarına göre insanların zihnî gelişmesinin ilk safhası olarak büyüü tam zamanında dinden önce koydu. Büyünün gelişmemiş özellikleri henedense şahsî tanrılara inançtan "daha aşağı" bir zihnî seviyededir ve daha aşağı olması bakımından onların (o sırada yaygın olan evrim düşüncesine göre) daha önce vuku bulmuş olması gerekmektedir. İnsan, büyüün ne de olsa çevresine karşı kendisine pek elverişli olarak yardımcı dokunmadığını anlayarak, bir dinle ilgili dünya düşüncesine döndü ve büyü yoluyla olmasına tercihen dinî âyin yoluyla güven bulmaya çalıştı. Frazer'in teorisine göre, bu şekilde din, bir ön büyü safhasından gelişmektedir.

Kutsal Çevrenin İlk Tecrübesi

İlkel cemiyette dinle büyüün birbirine karıştığını görmüştük ve gerçekten, "ilerlemiş" denilen dinlerde çok kere geleneksel inancın yapısını yapan büyüyle ilgili elemanlar vardır. Frazer, dinî dinamizm ile majik teknoloji arasında böyle bir bağıntıya işaret etmekte pekâlâ haklıydı. Bununla beraber, dinî âyinlerin, davranışların ve inançların kendisine nisbeten iflâsını isbat eden bir büyüün yerini alması için "düşünümlü tertip edildiği"ni sanmak oluşmamış bir fazla basitleştirme olur. Tylor'un ruhçu teorisine nazaran, Frazer'in düşüncesinde daha çok bir rasyonalizm vardır. İlkel insanlar, gerçekten büyüye başvurmalarında sıkıca deney ve gözleme dayanmış olsalardı, o zaman elbette bir yağmur yağdırma vasıtası olarak yağmur tanrısına yakarışların büyüden daha fazla güvenilecek bir şey de olamayacağını anlamış olacaktardı.

Bundan başka, Frazer'in teorisi daha önce işaret ettiğimiz numinous sezgiyi ihmâl etmektedir. Din ve insanların tanrılara akrabalağı, sadece belli gayeler için vasıta değildir. Onlar, sadece insanların kabîle dayanışmasını ve yiyecek elde etme güven ve bereketini ilerlettikleri vasıta değildir. Bu en sonraki hususların çetin bir çevre içinde çabalayan in-

sanlar için pek açıkça en büyük öneme haiz olduğu ve eğer bu hususlar dinî âyin ve inançlarda gereği gibi merkezî bir şekilde görünmezse şaşırtıcı olacağı gerçektir. Ancak, aynı zamanda insanlar dünyayı farklı bir düzenin ifade ettiği anlamlarla yoğurulmuş olarak görmüşlerdi.

İlkel için, doğrusu kuvvetli dinî sezgiye sahip birçok insanlardaki gibi, içinde yaşayacak bir yer olarak dünya, bütün bütün güzel ya da korkunç, çetin ya da rahat bir yer değildir: onlar, aynı zamanda onu, görünmez kuvvetler görünen çevre vasıtasıyla parlayan ve korku ile sevgi, düşmanlıkla lütuf, ruhani ile şeytani, ruh âlemi ile tanrıların ışık saçan ihtişamı içindeki gözle anlaşılabilen heybetli, kutsal, temiz bir çevre olarak görmektedirler. O, bir acayiplik âlemidir, korku vericidir; fakat o, aynı zamanda samimidir ve bize bütün bütün benzemeyen yaratıklarla doldurulmamıştır. Özet olarak, dünya, bayağı idrak ve teknolojik idare için olduğu kadar dinî sezgi için de malzeme verir. Böylece, dinî inançları büyüden ve sosyal ihtiyaçlardan çıkarmaya çalışmak faydasızdır. Bu gibi şeyler, dini renklendirir, fakat onun için bütün bütün sebep olamaz.

Büyü hakkında ayrıca iki husus değer taşır: Birincisi, büyü ve din, insan nev'nin dinî tarihinin büyük bir bölümünün her yerinde beraberce var olmalarına rağmen, büyü kendisini dönüştürüp ilim olmaya meyletti. Böylece, birçok büyüyle ilgili elemanlara sahip simya, ilmî kimya haline dönüşmüş oldu ve astrolojinin yerini de astronomi aldı. Bu, insan gayretinin iki alanının bütün bütün ayrı olduğunu ve dinin sonunda kendini büyüyle ilgili uygulamalardan ayırabildiğini hatırlatır.

İkincisi, bir defadan fazla, büyü için bir ilkel teknoloji çeşidi olarak işaret ettik. Ancak, büyüyle ilgili fikir ve tekniklerin gelişmesinin çevreyle alış verişte tamamen yetersiz olduğu bir kültür farzolunamaz. İlkel kavimlerin genel idraki ve onların yapma âletleri kullanma kapasiteleri, günümüzün ilkel kabîlelerinde değişmez bir şahadet içindedir; şüphesiz ki ilkel tarih öncesi insanların gerçeği de aynıydı. Meselâ Kalahari'nin orman göçebeleri en büyük basiret, sabır ve hüneri zürafa avlarında gösterirler – önce avın izin takip ediyor, sonra zehirli oklarla onun kuvvetini kesiyor ve kuvveti kesilen hayvanı sonunda korkusuzca öldürebilinceye kadar yavaş yavaş takip ediyorlar– Okyanus adalarının yerlileri, bitek topraklarını, büyüyle ilgili afsunlar kullansalar bile, büyük kavrayışla ekmektedirler. Lascaux ve diğer mağaraların ressamları, boyalı resim için, onların motifleri büyüyle ilgili bir mahiyette olsa bile, yüksek bir sanatkâr becerisi kazanmışlardı. Şu halde, büyüün kullanışının tabii kabiliyet ya da hünerin yerine geçmesi farzolunduğu düşü-

nülemez. İlkelin çevresine karşı koyma kabiliyeti ve büyüyle ilgili davranışları onun şuurunun ayrı alanları değildir. Çakmak taşından bir âletin nasıl şekil vereceğini bilmekle hangi büyü ya da afsunun söyleneceğini bilmek arasında değişmez bir nesne vardır.

Altın Çağ Miti

İnsanın en eski dinî tecrübesi hakkında sonraki bir faraziye. Her zaman insanlar, eski ataları hakkında birtakım mitlere inanmışlardır. Çok kalıcı tasavvurlardan biri şudur: bir vakitler, zamanın başlangıcında bir Altın Çağ vardı; insan barış ve masumluk içinde yaşarken bu mutlu varlığı bozan bir şey olageldi ve o zamandan beri insan üzüntü ve acı içinde yaşamaktadır. Asıl Vahşi miti de böyle bir telâkkiye dayanır.

Belki bütün Altın Çağ hikâyelerinin en içteni Aden Bahçesinde Âdem ile Havva'nın Yaradılış hikâyesinde bulunmaktadır. İlk insanlar gerçek varlığına böyle bir hikâye ışık tutar mı? Tabii asli bir tektanrıcılığın bulunması şeklinde Father Schmidt'in tezi, -onun teorisi isbatlanmamış ve birçok itirazlara açık olmasına rağmen- Aden mitinde "gerçek" sayılabilecek bir yön gösterecektir. Yine insanlar bir zamanlar, bir süre dünya ve Tanrı ile iyi bağıntı içindelerdi, fakat şimdi artık değiller, fikri genel bir dinî tecrübeyi yansıtır ve sembolik olarak, anlaşılmaz şekilde uzaklaşmış -daha önce tasvir ettiğimiz Afrika masallarındaki gibi- bir Tanrı'ya insanların itaatsiz kalmaları düşüncesini ifade eder.

XVII. yüzyıl İngiliz filozofu, Thomas Hobbes, Altın Çağ teorisi ya da Asıl Vahşi düşüncesine tamamen zıt, insanın en eski soyuyla ilgili bir görüşe sahip oldu. O, ilk insanın hayatının kötü, kaba ve kısa olduğuna inandı.

Yine zayıf olmasına rağmen elimizdeki daha ilmî bir delille diyebiliriz ki ne Asıl Vahşi, ne de ilkel insanın kaba, vahşi tasviri maksada yakındır. İlk insanlar, hastalık ve âfetlerin bir avıydı, âletleri, geçimleri dolayısıyla gerekli yiyecek toplama işi için her zaman elverişli değildi; barmakları gelişmemişti; savaşları gaddarca ve şiddetliydi. Ancak, aynı zamanda onlar, şüphesiz ki hayvan gibi değillerdi ve ömür bütün bütün kısa değildi. Onların dinî ve majik sanatkârlıkları, numinous'un yanan sert şiiiriyle yoğurulmuş bir dünyayı yansıtmada zaman zaman fevkalâdeydi Tıpkı sathî olarak ilkel insanların alımsız ve bilgisiz yaşayışlarında bulunmuş değerler kadar, Paleolitik cemiyetlerin hayatında da büyük değerler ve tatmin edici hususlar bulunmaktadır ve açıkça üstün başarılar vardı. Ancak biz, sadece ilmî ve tarihî temeller

üzerinde, insan idrakinin gerçekte ne gibi zuhur ettiğini aslâ bilemeyeceğiz. Delil, ebedi olarak kaybolmuştur.

İnsanın kutsal ilkin nasıl hissettiğini bilemeyiz. İnsanlar, az olmakla beraber, konuşma kabiliyeti vasıtasıyla kendilerinin farkına varmakla ve dünyayı değiştirme kabiliyetlerini keşfetmekle yine onlarla ilgili bir tabii dünyadan ilgisini kesme –bir parça şekil verdikleri dünyadan feragat etme– hissi duymuş olabilirler. Hayvan ressamlığı ve oymacılığı, insanların kendilerini hayvan âlemine yakın bir alâkaya sahip olarak tasavvur etmeleri âdetine kuvvetli bir şekilde şahadet eder; ancak, yine insanlar, belki zahmetlice, insan nev'inin değişik olduğunu, biz, insanların ağaçsız yerden geçen bizonun şuursuz hantallığı gibi sadece tabiata dalıp kalmayıp aynı zamanda düşünceli ve anlaşılmaz şekilde ayrı yaratıldığımızı da anlamış olmalıydılar. Kendini düşünmemeye saflığından bir kopma, insanlığının farkına varmanın zuhurundan hasıl olan bir soğuma, bu noktadaydı.

Bunun için, çok az kalıntılardan diyebileceğimiz kadariyle tarih öncesi devri ne altındı, ne de vahşi. Din ya da dinler, belki arkeolojinin söylememize izin verdiği kadar daha büyük bir miktarda bilgiye haiz ve nüfuz edici idi. Belki en eski zamanlardan, insanlar arasında bir davranışlar bileşimi ve çeşitli teorilerde esas alınmış elemanları birleştiren bir karışık inançlar yapısı bulunmaktaydı. İnsan idrak ve kültürünün başlangıcından beri insanların dininde *mana*, büyü, şahsî ruhlar, bir Yüce Tanrı vb. tasvir edilmiş olabilir.

Bu söz edilen din; doğum, ölüm ve bekanın çetin konularına yöneltilmişti –bunu biliyoruz–. Dinî evrim misâllerine dair sözü edilen zarif teoriler tehlikelidir –bunu da biliyoruz–.